

İNCELEME ve ELEŞTİRİ

Sevgi Soysal, 2008, Yenişehir’de Bir Öğle Vakti, 6. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 272s.

Kadın olmanın toplumsal normlarını sorgulayan Sevgi Soysal, 1936 yılında İstanbul’da doğmuştur. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü mezunudur. Bürokrat bir ailenin çocuğu olan Sosyal, 1956 yılında Özdemir Nutku ile evlenerek bir süre yurtdışında yaşamış ve Türkiye’ye dönüşünde çeşitli dergilerde öyküler yazmıştır. Toplum karşısında bireyin tedirginliğini kadın gözü ile inceleyen ve “yeni gerçekçilik” akımının izlerini taşıyan Soysal’ın eserleri Tutkulu Perçem, Tante Rosa, YürümeK, Yenişehir’de Bir Öğle Vakti, Şafak, Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu ve Barış Adlı Çocuk olarak sıralanabilir. 1977 yılında, gazetelerde yazdığı yazıları Bakmak adlı kitapta toplamıştır.

Kadın-erkek ilişkilerini ve evliliği sorgulayan romanı YürümeK (1970), TRT Sanat Ödülleri Yarışması Başarı Ödülü’ne layık bulunmuştur. Ancak bu roman müstehcenlik ve komünizm gerekçesi ile toplatılmış ve kitap, yazarın Mamak Cezaevi’nde kalmasına neden olmuştur. 12 Mart döneminin bu etkisi, yazarın cezaevinde Yenişehir’de Bir Öğle Vakti’ni yazmasında rol oynamıştır. Ve bu roman 1974 yılında yazara, Orhan Kemal Roman Ödülünü kazandırmıştır. Cezaevinde Mümtaz Soysal ile evlenen yazar, son romanı Hoş Geldin Ölüm’ü yayınlamadan 1976 yılında hayata veda etmiştir.

Yayınlandığı tarihten ibaren pek çok baskısı yayınlanmış olan Yenişehir’de Bir Öğle Vakti, yazarın gözlemlediği insan portrelerini birbirinden kopuk ele alıp, ince bir kurgu ile tüm kahramanları buluşturmasından oluşmaktadır. Dönemin toplumsal sorunları, aile ve kadın erkek ilişkileri, bir öğle vaktinde mahalledeki kavağın devrilme sürecinde alegorik olarak ele alınmıştır. Kavağın devrilmesi toplumdaki yozluğun bir uzantısı olarak düşünülmüş ve olayların birbiri ardına gelmesi ile kavağın devrilmesine bakan ama kavağı göremeyen karakterlerin olay örgüleri işlenmiştir.

Kadının toplumsal konumunu sorgulayan Sevgi Soysal, romanlarında oluşturduğu karakterlerle sorunu somutlaştırmıştır. Toplumsal normlar, gelenekselleşmiş düşünce kalıpları ve ataerkil gündelik yaşam pratikleri romanlarında eleştirel bir gözle işlenmektedir. Yenişehir’de Bir Öğle Vakti adlı romanda biçimlendirilen Ahmet, Şükran, Hatice Hanım, Necip Bey, Güngör, Melahat karakterlerinin olay örüntülerinin yanı sıra Mevhibe Hanım, Salih Bey, Ali, Doğan ve Olcay arasında işlenen ikili insani ilişkiler ile aile ilişkilerinin sorgulaması da okuyucunun kafasındaki kalıplaşmış algılarda etkileyici olmaktadır. Ankara Kızılay semtinin en hareketli yerinde geçen olaylarda

karakterler arasındaki diyaloglar, zıt kişilikler üzerinden bir analizi ortaya çıkarmıştır. Bu yaşam içinde, eve alınması mutlaka "gerekli" eşya için karılarına surat asmaktan usanmış kocaları, ev ihtiyaçlarını hayatın merkezi sanan dar görüşlü ev kadınları, ev eşyalarında hiç bıkmadan yenilik ve değişiklik yaparak hayatlarını renklendirdiklerini sanan ve belki de hayatlarında sadece bu alanda ilerleyen aileleri, yeni kuracakları yuvayı döşemekten anlaşılmasın bir tat çıkaran nişanlıları, hem alışveriş edip hem de şikâyetçi olanları ayırt edememektedir yazar. Hayatlarını gündelik ihtiyaçların anlamsız telaşında ve düşünmeden geçirilen zamanlarında geçiren insanları, her hafta toto oynamaları, vitrin vitrin dolaşım kıyafet beğenmeleri ve hatta önce beğendiklerini sonra beğenmez hale geldikleri üzerinden anlatarak toplumsal ataleti soru yağmuruna tutmaktadır.

Romanda namus algısı Ahmet ile Şükran arasındaki diyalogda netlikle ortaya çıkmaktadır. Sevgili olan Ahmet ve Şükran, ağabeyi tarafından tecavüze uğrayan Döndü hakkında konuşken Şükran'ın olaya karşı hassasiyetinin yanında Ahmet'in bunu "namus meselesi, karışılmaz, sana ne!" tavrı ile önemsememesi ve "kız namusuna sahip çıkmadıktan sonra ona dokunan erkek haklıdır" anlayışı ve bu anlayışın namus kapsamında düşünülmesi Şükran karakteri tarafından "erkek değil misiniz!" tepkisi ile ifadesini bulmuştur. Ve kız erkek ilişkileri bağlamında Şükran'ın ifadesi bilinçlerde yatan evlilik ve kadın imgesini yansıtmaktadır: "Benimle gezece, eğlenece, aklına kalsa her bi şeyi edece, sonra, âlemin oğlu paşa paşa gelip beni alacak. Herkes enayiydi çünkü. Sen çamaşırı kirlet, başkası yıkasın"(Soysal 2008:32). Bunun yanı sıra Mehtap karakterinin de evlilik algısı toplumda varlığını koruyan evlilik pratiklerinin gün yüzüne taşınmasında önemlidir. Ailesine bakabilmek için eğitim alan ve çalışan Mehtap'ın babası ile olan diyalogunda babasının "sen de bir gün evleneceksin ve yabana gideceksin ve o zaman ya çocuğun olduğu için çalışmayacaksın ya da kocana yardım etmek için..." sözleri, kadınların çalışma yaşamındaki etkinlik süreleri(!) ve evlilik "fedakârlıkları" mercek altına alınmaktadır.

Romanda kadınlık sorgulamasının yanında toplumsal konumlar da yer almaktadır. Sınıf-statü ilişkisinin resmedildiği olay örgüsü Ali-Doğan ve Olcay kahramanlarının etrafında geçmektedir. Şehir hayatının kişileri duyarsızlaştırması, Doğan ve Olcay'ın anne ve babası Mevhibe Hanım ve Salih Bey karakterleri ile açığa çıkmaktadır. Farklı sınıflardan olan Ali ve Doğan-Olcay üçlüsünün dostluk algısının analizi yapılmaktadır. Sınıftan arındırılmış bir dostluk resminin, içselleştirilmiş bir sınıfsal yaşam kültürü etkisiyle berrak çizilemediğini diyaloglar ile açıklamaktadır. İşçi sınıfına mensup olan ve gecekonuda yaşayan Ali'nin yaşama bakışı ile profesör-bürokrat bir babanın çocukları olan ve Ankara'nın seçkin semtinde yaşayan Doğan ve Olcay'ın hayatı ne denli yüzeysel ele aldıkları ve hayatı sorgulamaya Ali ile başlamaları, kitapta dile getirilen "normalleştirilmiş" yaşam pratiklerinin eleştirel bir resmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksul aile- bürokrat aile karşılaştırmasının yanında toplumsal cinsiyet farkındalığında öncelikli olanın sınıf olduğu ve kadının konumunun ikincilleştirildiğinin altı çizilmektedir.

Kitapta Hatice Hanım'ın uygarlık anlayışının zenofobi ile eşleşmesi de medeniyet çizelgesinin "göreceliği"ni ortaya koymaktadır. Romanda, başta belirtildiği üzere yozluğun somut hali olarak kavak devrilmektedir ve kavağın devrilmesi bazı yaşamları sona erdirmiştir. Bu yaşam da, tüm bu sorgulamaların farkında olmayan insanların tüm hırslarını aldığı ve bu itilip çekilmede kavağı fark edemeyen kapıcı Mevlüt'ün yaşamıdır.

Romanda renkli karakterlerin varlığı ve farklı olaylar zinciri, toplumdaki pek çok yapıyı sorgulamamıza imkân vermektedir. Yazarın ince bir dokunuşla ele aldığı toplumsal içselleştirmeler, gündelik pratiklerimizi sorgulatacak noktada etkilidir. Sosyal'in kimi zaman kendinden, kimi zaman annesi ve anneannesinden esinlendiği kadınlık serüvenleri, romanda farklı imgelerle karşımıza çıkmaktadır. Yaşamı erken terk edecek kadar aceleci olan Sevgi Sosyal, kadınlık durumu ve kadınlık özeleştirisi için okunması gereken önemli bir yazardır.

Not: Değerli fikir ve önerileri için Hande Özdamar Tıgılı'ya çok teşekkür ederim.

Arzu Erdinç

Süleyman Demirel Üniversitesi

Kamu Yönetimi ABD

Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: erdinc_arzu@hotmail.com

Şahin Filiz, 2008, "Başörtüsü" Söyleminin Dinsel Temelsizliği ve İslam Felsefesi Açısından Eleştirisi – Bireysel Dindarlık mı Kamusal Dinsellik mi? 2. Baskı, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, İstanbul, 114s.

"Başörtüsü Söyleminin Dinsel Temelsizliği ve İslam Felsefesi Açısından Eleştirisi" adlı kitap Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Başkanlığı'ndan ayrılarak Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde göreve başlayan Prof. Dr. Şahin Filiz tarafından 2008 yılında yazılmıştır.

"Bireysel Dindarlık mı, Kamusal Dinsellik mi" sorusu ile "başörtüsü" söylemine ilişkin eleştirilerine başlangıç yapan Filiz, bu söylemin dinsel temelsizliğinin kanıtlarını bir araya topladığı kitabında, okuyucuyu söylemin ideolojik temelleriyle buluşturmaktadır.

Filiz, "başörtüsü" söyleminin neden olduğu karmaşayı ideolojik boyutlarıyla deşifre ederken, sorunu bilimsel ve felsefi düzlemde irdeleme yoluna gitmiştir. Yazar, "bu sorunun çözümü, başörtüsünün İslam dini için zorunlu bir emir olup olmadığını kelam ve felsefe açısından irdelemekle olanaklı olacaktır" derken de, bu söylemin dinsel temelsizliğini kanıtlamanın yoluna işaret etmektedir. Yazar, sorunun asıl kaynağını, düşüncelerin ve

bilimlerin temeli olan felsefenin İslam dünyasında dinsizliğin kaynağı olarak suçlanmasıyla felsefesiz bir din inşa edilmesi noktasında aramaktadır.

Kitapta, kadının başörtüsüyle tanımlanan dışsal bir özelliğe dayalı bir nesne haline getirilişi, -"insana en yakın varlık" payesi ile ödüllendirilip, insanın bizzat kendisi olan erkeğe "itaat ve mahkûmiyeti" oranında, kendisine lütfedilen bu payenin en büyük ödülü olan "başörtüsü"nü almaya hak kazanması miti üzerinden- tarihsel arka planı ile ortaya konulmaktadır.

Kitabında başörtüsü sorununu insan felsefesi kapsamında ele alan yazar, İslam dininde insanın ontolojik tanımlamalarından yola çıkmış ve özyapısal var oluş doğasına vurgu yaparak sorunu felsefi temellerine kavuşturmuştur. İslam öncesi Arap toplumunun, kadın ve erkek ayrımını ontolojik olarak yapıp, kadını insan kategorisine dahil etmediğini hatırlatan Filiz, Kuran'a göre kadın ve erkek arasında yalnızca işlevsel tasnife dayalı olan ayrımın, İslam skolastiğinin yoğunlaştığı ve İslam Rönesans'ının sönmeye başladığı XIII. yüzyıldan itibaren, tözsel, kategorik ve ontolojik ayrıma dönüştüğünü belirtmektedir.

Filiz, "Başörtüsü söylemi karşısında kadın ne kadar insan?" sorusuyla başlattığı ikinci bölümde sorunu, modernleşme ve İslam arasındaki çatışma ve uzlaşmazlık üzerinden okumaya devam etmiş ve yine insan sorunu çerçevesinde değerlendirmiştir. Sözde din adamlarının sözde hadislerle oluşturduğu, en temel insan haklarını bile yok sayan yapay geleneklerin kadın düşmanlığı yaratan dogmalara neden olduğuna vurgu yapan yazar, bu dogmaların dayandığı arka planı, ortaya atıldıkları dönemlerin sosyo-ekonomik yapısı ile açıklamaktadır.

Tüm bedensel ve ruhsal varlığı ile cinsel anlamda avretten ibaret görülen kadın, sosyal statü söz konusu olduğunda iki tip kadına; iki farklı varlığa ayrılmakta olduğunu söyleyen Filiz, "avret olmanın, örtünmenin ve mahremiyetin nesnesi sayılmanın tek ölçütü kadın olmak mıdır?" sorusunu ortaya atmakta ve kitabın üçüncü bölümünü bu sorunun tartışmasına ayırmaktadır.

İslam öncesi örtünmenin ve başörtüsünün kadınların toplumsal statüleriyle doğrudan ilişkili olduğunu söyleyen yazar, kadının başını örtmesine ilişkin hükmün, dini bir esastan çok, İslam öncesi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullara, geleneksel bir pratiğe dayandığını belirtmektedir. Filiz, örtünmenin, İslam öncesinde kadınlar için hürlük ya da cariyelik konumlarını belirleyen bir simge olduğunu söylemektedir:

"Kuran'da 33 Ahzab 59'da yazan bir ayette tüm inanan kadınların toplum içine çıkarken dış giysilerini üzerlerine almaları öğütlenmektedir. Bunun nedeni olarak örtünmeleri örtünmeye layık görülmemen cariyelerle hür kadınların ayrılması gerekliliğidir. Çünkü kadın dışarıya dış elbiselerini almadan çıktığında cariyeye sanılıp rahatsız ediliyordu. Toplumsal bir kategori olarak yerleşik uygulamanın kurbanı cariyelerin

dezavantajlarıyla sokakta karşılaşılması için bu ayetin uyardığı bildirilmektedir”.

Dini literatürde yer alan rivayetler, başörtüsü söylemiyle cariyeye ile hür kadın arasındaki ayrımı kökleştirmiş; bu sosyal ve sınıfsal ayrım günümüzde başörtüsünün dini gerekçesine temel oluşturmuştur. Cariyelerin neden örtünmeleri gerekmediğine ilişkin insan haklarına temelden aykırı rivayetler, yerleşik yargılara neden olmuştur.

Filiz kitabında, 1980li yıllardan sonra İran Devrimi'nin de etkisi ile siyasal dinci akımların başörtülü olmayan kadınları bazen doğrudan, çoğunlukla da dolaylı şekilde cariyeye olarak adlandırıldığını, başörtüye özgürlük söyleminin başörtüsüzlüğü içten içe cariyelik olarak telakki ettiğini belirtmektedir.

Başörtüsünün dayandığı dinsel gerekçelerin varlığını sorgulayan Filiz, kitabının dördüncü bölümünde İslam öncesinde, edep yerlerinin örtülmemesini doğru bir davranış sayan Arapların her iki cins için de örtünme konusundaki tutumlarına ilişkin bilgiler vermektedir. Bu bilgileri verirken de konuya ilişkin kavramları ve terimleri irdellemektedir.

Bedenin ve başın örtülmesine gerekçe olarak gösterilen nedenler, yapay geleneksel İslam ile Yahudilikte neredeyse aynı olduğunu belirten Filiz, Yahudiliğin İslam'a eklenen yapay gelenekle varlığını sürdürdüğünü, Yahudilikte bedenin örtülmesine ilişkin gerekçeleri sıralayarak temellendirmektedir.

Filiz, kitabının beşinci bölümünde, “neden örtünme, neden başörtüsü” sorusundan yola çıkarak kadının etrafında yoğunlaşan şekilcilik üzerinde durmuştur. Kadının örtünmesi ve hatta başörtüsü kullanması ile erkeğin nefsinin kontrol ettiği önermesiyle, erkeğin namusu da kadına havale edilmiş olmaktadır. Başörtüsü söyleminin handikaplarına da değindiği bu bölümde yazar, başörtüsünün özgürlük değil, kadının bireysel ve toplumsal yaşam alanlarını sınırlamak anlamına geldiğini belirtmektedir. Yazar, dinsel temeli bulunmayan bir farz ile kamusal bir dinseliliğin yaratıldığını saptamakta, sorun teolojik bağlamda odaklansa da, başörtüsünün siyasal ve sosyal açıdan incelenmeyi gerektirdiğini söylemektedir.

Filiz, “örtünme ve başörtüsü hükmü” başlığı altında, insanın asli örtünmesi öne sürülerek konunun saptırılmasını yeniden ele almaktadır. Yazar, başın örtülmemesinin, klasik bir dinsel kaynağa referans vermeksizin büyük günahlar arasında anılmaya devam ettiğini, İslam'da örtünme ile kastedilenin başörtüsü olmadığını, kadınlara vaki olmayan bir şeyi farz olarak yüklemenin onları psikolojik olarak baskı altında tutmak olduğunu kitabında sürekli vurgulamaktadır. Filiz, Kuran'da hiçbir ayette başörtüsünün farz olduğunun açıkça belirtilmediğini net olarak söylemekte ve İslamiyet'in ilk yıllarında, insanların edep yerlerini örtecek, cenazelerini kefenleyecek kumaşın bulunmadığı düşünülürse tesettür formunun böyle bir döneme ait dinsel referanslarla farziyetini öne sürmenin tarihsel gerçeklerle geliştiğini

belirtmektedir. Yazar, örtünme sınırını tartıştığı yedinci bölümde, akademik düzeyde yapılan tartışmalarda bile kadının başının, el ve yüzünün örtülmesiyle tam olarak örtülü kabul edildiğine, hatta başörtüsünün sınırlarının tek göz dışında her yerin örtülmesi gerektiğine kadar genişletildiğine değinmiştir. Filiz, sorduğu sorularla, örtünmenin dayatılan gerekçelerini sorgulamayı bu bölümde de sürdürmektedir.

Kitabının sekizinci bölümünde, başı örtmemenin çıplaklıkla nasıl özdeşleştirildiğini ve bu durumun yaratması olası tehlikeleri tartışan yazar, tesettürsüzlüğün tacize davet çıkardığına ilişkin yargılarla tacizin onaylandığı durumların yaratıldığına işaret etmektedir. Filiz, başını örtmeyen kadınlara yönelik ağır ithamlarla dolu, bilimsellikten uzak yayınlara bu bölümde de değinmekte ve "...başörtüsünü temel insan hakkı olarak savunmak, bu simgede biriken siyasal ve toplumsal ama sözde din ve yapay gelenek kaynaklı öfkenin sabıkasını ortadan kaldırmayacaktır" demektedir.

"Dindarlığın Siyasallaşmasından Siyasalın Dinselleşmesine" başlığını taşıyan son bölümde, yazar konu üzerinde bir olgu-değer tartışması sunmaktadır. Başörtüsü ve örtünmenin olgusal bir durum olduğunu; iffetin ve namusun ise değere ve erdeme ilişkin olduğunu belirten Filiz, "Ancak ne var ki, ilki ile ikincisi her zaman birbirini gerektirmez. Başörtüsünü bu anlamda değer ve erdemin kendisi olarak kabul etmek, olgunun değere; hukukun ahlaka kaynaklık ettiğini kabulle aynı kapıya çıkar" demektedir. Dindarlığın siyasallaşmasının ahlaka hukukun; değere de olgunun yön vermesi sonucu oluşturduğunu vurgulayan yazar, başörtüsü söyleminin, dindarlığın nasıl siyasal alanın, olgudan yapıma bir siyasal değere dönüştüğüne ilişkin somut yargılara da bu bölümde yer vermektedir.

Yazara göre başörtüsü söylemi Müslüman kadının özgürleşmesi, ahlaksal ve dinsel bir erdemliliğin özgürleşmesi değil, siyasal ve kamusal alanı, kendi benzerlerinin girebileceği bir iktidar alanı olarak elde etme ya da yaratma özgürlüğüdür. Kadının başörtüsüyle var edilip tanımlanan bir nesne durumuna düşürülüşünün altında yatan ideolojiyi gözler önüne seren Filiz, "şekil içerikten daha fazla vurgulandıkça, içeriği tamamlaması düşünülen semboller ve simgeler anlamsızlaşır" demektedir.

Filiz, kadının iffet ve haysiyetinin, başörtüsü ile simgelenmesi halinde, bu simgenin yokluğu, simgelediği değerlerin yokluğunu ve dindarlığın ölçülebilir simgelere indirgenmesiyle kadının onurunu zedeleyici kategorilere kapı aralanacağına altını çizmektedir.

Dr. Merih Taşkaya

*Araş. Gör.
Akdeniz Üniversitesi
İletişim Fakültesi*

Gencay Şaylan, 1998, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, TODAİE, Ankara, 102s.

Gencay Şaylan, 1940 yılında İzmir’de doğmuştur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni bitirdikten sonra ABD’nde yüksek lisans yapmış ve AÜ SBF’de doktorasını tamamlamıştır. 1965–1980 yılları arasında TODAİE’de, 1980-1982 arasında ise ODTÜ’nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesinde gazeteciliğin yanı sıra 1991 sonunda DYP-SHP Koalisyon Hükümeti döneminde Bayındırlık Bakanlığı danışmanlığı yapmıştır. Daha sonra TODAİE ve AÜ SBF’ye öğretim üyesi olarak geri dönmüştür. Özellikle demokrasi, postmodernizm, küreselleşme, din ve siyaset bilimi gibi konular üzerinde araştırmalarda bulunan Şaylan’ın çeşitli dergilerde birçok makalesi yayımlanmıştır ve “Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi” adlı kitabının yanı sıra “Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji”, “Siyasal Sistemler”, “Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi”, “Postmodernizm”, “Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi” isimli kitapları bulunmaktadır.

“Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi” isimli kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. Şaylan, kitabın birinci bölümünde demokrasinin tarihsel gelişimini ele almaktadır. Demokrasinin Eski Yunan uygarlığının keşiflerinden biri olduğunu belirtmektedir. Eski Yunan’ın en önemli site devletlerinden biri olan Atina’nın bütün yurttaşların katıldığı meclis ile yönetilerek, demokratik yönetim biçiminin ilk örneğini teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Fakat Atina’da uygulanan demokrasinin halkın tümünün meclise katılmasına olanak sağlamadığı için (meclise katılabilmek için 20 yaşını geçmiş erkek ve Atinalı olmak gerekmektedir, kadınların, yabancıların ve kölelerin meclise dâhil olma olanakları yoktur) günümüz demokrasinden oldukça farklı olduğuna değinmektedir. Şaylan, Roma dönemini izleyen ortaçağda bir düzen olarak demokrasinin gündemden çıktığını ve feodal sistemin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda etkin bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Demokrasi düşüncesinin tekrar ortaya çıkmasının ise; feodal düzende var olan tüm siyasal gücün Tanrı’ya ait olduğu varsayımının yerini 13. yüzyıl ile birlikte insanların kendilerine uygulayabilecekleri yasalar oluşturabileceği anlayışına sahip olan tabii hukuk yaklaşımına bırakması, İngiltere’de parlamentonun doğmasına bağlı olarak temsil mekanizmasının oluşturulması, kapitalizmin ve ulus devletlerin belirmesi ile temelleri atılan liberalizmin özellikle 15. yüzyıldan itibaren yükselişe geçmesiyle söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Şaylan ikinci bölümde sanayi devrimi ve demokrasinin gelişimi üzerinde durmuştur. Şaylan, sanayi devriminin 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren buhar makinesinin yaygın bir biçimde tekstil, madencilik, demir-çelik gibi sektörlerde kullanılmaya başlaması ve 19. yüzyılın sonlarında elektrik enerjisinin üretim sürecine dahil edilmesiyle birlikte ortaya çıktığını ve bu devrimin yepyeni bir toplum olan sanayi toplumunu yarattığını belirtmektedir. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni toplumda yaşanan gerilim ve çelişkilerin (işveren-işçi arasında yaşanan) demokratikleşme sürecine iki boyutlu katkıda

bulduğunu öne sürmektedir. Bu katkının birinci boyutunu, işçilerin verdikleri mücadele sonucu 1884 yılında temsili demokrasinin önde gelen kurumlarından biri olan genel ve eşit oy hakkını elde etmeleri oluşturmaktadır. İkinci boyutunu ise yine işçi kesiminin çabaları sonucu sahip olabildikleri ve demokratik bir siyasal rejim için yaşamsal önem ve ağırlığa sahip olan düşünce, ifade etme ve örgütlenme özgürlüğü teşkil etmektedir. Şaylan, bu bölümde ikinci olarak birinci kuşak ve ikinci kuşak özgürlükleri ele almıştır. Şaylan, birinci kuşak özgürlüklerin demokratik siyasal rejim için mutlaka mevcut bulunması gerektiğini belirtmekle birlikte modern ve gelişmiş temsili demokratik sistemin ikinci kuşak ya da ekonomik ve toplumsal hak ve özgürlüklerin gelişmesine paralel olarak oluştuğunu savunmaktadır. Birinci kuşak özgürlüklerin aksine ikinci kuşak özgürlüklerin gerçekleşebilmesi için devlet özellikle 1929 Buhranı'ndan sonraki Refah Devleti döneminde piyasa ve ekonomiye dezavantajlı sınıflar lehine müdahale etmiştir. Şaylan'a göre Refah Devleti politikalarında öncelikli bir konum almak için örgütlenen ve siyasi yarışa giren toplumsal kesimler çoğulculuk ilkesinin ortaya çıkmasını sağlayarak modern temsili demokrasinin gerçekleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Şaylan üçüncü bölümde, 20. yüzyıl biterken temsili demokrasinin kendisine rakip birçok siyasi rejime veya düzenlemeye karşı zafer kazandığını belirtmekle birlikte temel prensiplerini yitirmekte olduğunu öne sürmektedir. İlk olarak, birey etkinliğinin temsili demokrasinin öncüllerinden biri olmasına rağmen son dönemlerde birey yönetime ve kararların alınmasına gittikçe daha az katılır olmuş ve iktidarın kullanımı giderek belirli bir azınlığın (seçkinlerin) eline geçerek oligarşik yapılanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İkinci olarak temsili demokrasinin en önemli kurumlarından biri olan siyasi partiler halkın ihtiyaç ve isteklerine cevap vermekten çok parti yönetiminin taleplerini karşılamaya yönelik siyasal araçlar olmaya başlamıştır. Üçüncü olarak tekelleşen medyanın kendi çıkarlarını önceleyerek yaptıkları yanlış yayınlar, temsili demokrasinin özelliklerinden biri olan bireylerin siyasi tercihlerini akla uygun olarak yapabilmesini olanaksızlaştırmıştır. Dördüncü olarak temsili demokrasinin önemli prensiplerinden biri olan siyasal partilerin seçim kampanyalarında serbest ve eşit yarış yapabilmeleri, her siyasal partinin aynı finansal olanaklara sahip olmamasından dolayı zorlaşmıştır.

Şaylan son bölümde, demokrasinin işlemesi için sadece kuvvet ayrılığı, yasama ve yürütme organlarının temelini seçim olması, periyodik seçimler, eşit ve genel oy hakkı ilkesi, siyasal iktidarın başta insan hakları olmak üzere çeşitli sınırlılıklar dâhilinde kullanılması ve hukuk devleti gibi kurumların mevcudiyetinin yeterli olmadığını öne sürmekte, insanların tutum, davranış ve sahip olduğu kültürün demokratik prensipleri içermesinin de demokratik sistemin sürdürülmesinde kurumlar kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Ülkemizde demokratik bir siyasal rejim için gerekli bütün kurumların varlığına rağmen Türk demokrasisinin işlerlik ve düzey problemleri yaşamasının siyasal kültürde demokratik öğelerin bulunmamasından kaynaklandığını ve bunun

demokrasinin işleminde demokratik siyasal kültüre sahip olmanın önemini vurgulayan en güzel örneklerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Görüleceği üzere Şaylan "Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi" isimli kitabında demokrasi düşüncesinin ortaya çıkmasından itibaren tarihsel süreç içindeki gelişimini, çeşitli grupların bu süreçte demokrasinin ilerlemesine yaptıkları katkıları ve demokrasinin günümüzde sahip olduğu çeşitli sıkıntıları ayrıntılı teorik yaklaşımlara ve tartışmalara girmeden objektif bir biçimde ele almıştır. Kitap, demokrasinin tarihsel serüvenini öğrenmek isteyen okuyucu için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Ali Cem Göz

Araş. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü
E-posta: alicem@iibf.sdu.edu.tr

Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş & Mehmet Türkay, 2002, "Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım" - Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 308s.

"Ben hiç geriye bakan biri değilimdir. Yaşamımda ne oldu ise olduğu gibi kabul ederim. Sonradan irdelemeye falan uğraşmam. Onun için eskiden yaşadıklarımı hele onlar hakkında özellikle o zamanlar ne düşündüğümü hiç hatırlamam" (s.9). "Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım-Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi" isimli kitabı Kıray'ın eski öğrencileri olan Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş ve Mehmet Türkay tarafından 1998'in Ekim'inden 1999'un Ocak ayına kadar her hafta üç dört saatlik sohbetleri sonucunda ortaya çıkartılmış ve söyleşi tarzında kaleme alınmış bir eserdir. Eserde okuyucu, Cumhuriyetle yaşıt bir akademisyen olan Mübeccel (Belik) Kıray'ın hayat öyküsüne tanık olduğu gibi, duayen bir toplumbilimcinin toplumsal değişmeden postmodernizme çok geniş bir düzlemde anlattığı dersleri takip ettiğinin farkına varmaktadır. Eser okuyucuyu, Hicaz demiryolundan, Mübeccel Kıray'ın ilkokul ve lise yıllarına, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yaşadıklarına, 31 Mart 1952'de başlayan yirmi aylık cezaevi günlerine, Amerika'daki ikinci doktorasından, yaptığı çalışmalara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki akademisyenlik günlerine ve emekliliğine uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan bir yolculuğa çıkartmaktadır.

Mübeccel Kıray'ın babası Hilmi Belik demiryolu mühendisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yurdun çeşitli yerlerinde demiryolu hatlarının peşinden ülkeyi " Türkiye için ne yapalım? Bu memleket Anadolu için ne yapmak gerek" bilinciyle işini en iyi şekilde yapabilmek için dolaşan idealist ve eğitimli bir kişidir. Annesi Fatma Belik ise, roman okumayı seven, ilgili bir ev hanımıdır. Mübeccel Kıray ise babasının işi nedeniyle yurdun çeşitli

yerlerinde bulunmuş ve eğitimini farklı yerlerde tamamlamıştır. Kiray; "Ailesinde cinsiyet temelli bir ayırım olmadığını, herkesin okutulmaya çalışıldığını, küçük kız çocukları ve küçük erkek çocuk için de aynı koşulların söz konusu olduğunu, fakat mali sıkıntıların eğitimdeki seçimlerini zorlaştırdığını" belirtmektedir. Bu anlamda Kiray'ın yetiştiği ailenin toplumsal cinsiyet rollerinde herhangi bir aktöre ayrımcılık vermeden çocukları için eşit koşulları sağlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Kiray'ın üniversitede sosyoloji bölümünü seçimi ise bir hayli ilginçtir. 1940 yılında biyoloji okumak isterken İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntıların yanında Ankara'da Fen Fakültesi'nin olmayışı gibi sebeplerle biyoloji yerine felsefe eğitimi almayı seçmiştir. Felsefede aradığını pek bulamayan Kiray, Behice Boran ve Muzaffer Şerif gibi dönemin ünlü akademisyenlerinden etkilenerek felsefe bölümünü bırakıp, "sosyoloji" bölümüne geçmiştir. 1944 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden mezun olan Kiray, 1946 yılında Behice Boran'ın danışmanlığında "Ankara'da Tüketim Normları" olarak ilk tezini tamamlayıp ikinci doktora tezi için 1946 yılının Şubat başında Amerika'ya gitmiştir. 1946 yılında Kiray'ın Amerika günleri başlamıştır. Aldığı derslerden çok da zorlanmadan üç yıl sekiz ay gibi bir sürede Northwestern Üniversitesi'nde kültürel antropoloji alanında ikinci doktorasını tamamlayarak yurda dönmüştür. Kiray antropoloji alanında yaptığı doktoranın kendisine; "Mukayeseli olmak meselesini kattığını ayrıca hem yeni insanlarla kendisini ilişkilendirdiğini hem de kıyaslamayı verdiğini" belirtmektedir (s.99).

1952 yılı, Kiray'ın hayatında iyi ve kötü olayların bir arada yaşandığı bir yıl olarak görülmektedir. 1952 yılında İbrahim Belik ile hayatını birleştirdikten yaklaşık iki ay sonra eşi ile birlikte tutuklanmıştır. Önce Sarsaryan sonra Harbiye günleri başlamıştır. Yirmi ay gibi bir süre cezaevinde kaldıktan sonra ilk celsede serbest bırakılmışlardır. Kiray bu tutuklanmadan bahsederken; "Bakin iki şeyi affetmem. Birisi tevkif edilmeyi büyük kötülük sayanları; "rezalet, hayatımız berbat oldu, küçümsedik neler çektik". Öbürü de; "biz büyük kahramanız, harekete müthiş yardım ettik" diyenleri. Bir buçuk ay kalır kahraman kesilir. Ben kırk beş gün tecritte kaldım. Kimseyi görmeden. Bizim gibi memleketlerde bunlar olağan şeylerdir ve hiçbiri özel bir şeref ya da şerefsizlik vermez!" ifadelerini kullanmaktadır (s.114).

Kiray'ın dışarıdan doçentlik tezini tamamlamak için oldukça büyük bir çaba gösterdiği görülmektedir. Bir yandan Abott İlaç Fabrikası'nda çalışırken bir yandan da doçentlik tezini hazırlamış ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne tezini vermiştir. Bu yoğun tempoda çevresinin çalışan kadınlar için basmakalıp bir ifade tarzı olarak dile getirdiği, "otur evinde çocuğuna bak, müthiş bir para sıkıntın yok nedir derdin?" şeklindeki erkek egemen toplumsal söylemlerine kulaklarını tıkamış ve ideallerinden vazgeçmeyerek Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki öğrencilerinin tabiriyle efsane haline gelen derslerini vermeye başlamıştır.

1962 yılında gerçekleştirdiği ve bir sürede gerçek anlamda anlaşılmadığını ifade ettiği Ereğli çalışmasıyla ilgili olarak Kiray: "İnsanların

Ereğli'nin sadece bir betimleme olmadığını fark edip "tampon mekanizma" diye değişimin çok önemli bir tarafının olduğunu gördüklerini, büyük değişme teorilerinin bir aşamadan diğerine geçişi anlattıklarını fakat bir günden öbür güne bu toplumda ne olup da geçiş olduğunu anlatmadıklarını, onun ilk defa Ereğli'de ele alındığını ve kimsenin bunun farkına varmadığını" belirtmektedir (s.143).

Kıray daha sonra "Örgütlemeyen Kent İzmir" çalışmasını ortaya koymuştur. Bir konferans için gittiği Aix en Provence'de (Fransa), Ereğli çalışması, değişen normlar ve değişen tabakalaşma üzerine yaptığı konuşması oldukça ilgi görmüştür. Bu konuşması oldukça beğenilen Kıray'a çeşitli araştırma teklifleri gelmiş, O, Hollandalı akademisyen Jan Hinderink ile Çukurova'da bir araştırma gerçekleştirmiş ve bu çalışması da kitap olarak basılmıştır.

ODTÜ'den ayrılmasının ardından LSE (London Schools of Economics) de ders vermeye başlamış daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ek görevli olarak derslere girmiştir. Bir anlamda yılların yorgunluğunun Mübaccel Hoca'nın omuzlarında kendisini hissettirdiği bir zamanda 1988'in sonlarına doğru doktora öğrencilerine haber gönderip tezlerini bir an önce bitirmelerini istemiştir. Mübaccel Hoca'nın kendi deyimiyle artık "hevesi kalmamıştır" , 1989 yılında emekliye ayrıldıktan sonra 1991 yılında by-pass ameliyatı geçirmiştir.

Mübaccel Kıray temel problematiğin sosyal gerçekliği analiz etmek olduğu ifade etmektedir. Kıray bu durumu; "İster Marksist analiz yapın, ister Weberian analiz yapın. İkisi de araformları vermezler. Günden geceye değişme nasıl oluyor, hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır ve onun için bu patronaj meselesinin üzerinde duruyorum." demektedir (s.206).

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan politikaları modernleşme dayatması olarak görülmesine karşı çıkmakta ve "Evet ama modernleşme dayatmasının çok temel bir çerçevesi var. Bütün o evrimsel meseleyi alıyorsak eğer, o basit teknolojiyi, tarım bitiyor, ondan sonra onun dışındaki faktörlere bağlı olarak, her şey değişmiş. Dipten doruğa değerleri de değişmiş bir topluma doğru gidiyorsa, bunun adına dayatma denilmez, çerçevesi denir" (s.215) şeklinde bu durumu ele almakta ve bu çerçeveyi modernleşme çerçevesi olarak ifade etmektedir.

Söyleşi de ise Kıray, Turgut Özal'ın politikalarına ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Transformasyon süreci (1980 sonrası) olarak ifade edilen bu süreçte toplumsal ilişki biçimlerinden devlet politikalarına kadar yaşanan dönüşümleri ele almaktadır. Bu sürecin ülkeye ve toplumsal ilişki biçimlerine ağır zararlar verdiğini ve Özal tipi idarenin modern toplum ilişkileri olan anonim rol ilişkilere izin vermediğinden, çöküntü yaşandığını ve kurumsal düzeni çöktürttüğünü dile getirmektedir.

"Batı" mı, "Sanayi Toplumu" mu tartışmalarında ise Kıray kendisini sanayi toplumcusu olarak tanımlamaktadır. Sanayi toplumu kavramının Batı'ya ait olmadığını ve Batıcılık kavramıyla, sanayi toplumu düzeyine

ulaşmış ülkelerin her dediğini, siyasal ve ekonomik alanda yapmak olarak tanımlamaktadır. Batıyı taklit etmeden Batıcı olmak ise, "Sanayi toplumu olmaya ve onunla oluşan yaşam tarzına açık olmaktır" şeklinde dile getirmektedir (s.257). Batıcılık ile Batıyı taklit etmeden Batıcı olmak arasında farkı anlatmaktadır.

Sanayileşmede "zaman"ın çok önemli bir yeri olduğunu ifade etmekte ve "sanayiye göre, memlekete göre, daha evvelki deneyimlere göre", bu eklemlenme çeşitlerinin farklılaştığını belirtmektedir. "Değişik zamanlardaki değişme düzenleri olarak" vurguladığı durumu açıklarken Kıray; "Köylü ne zaman hangi şartlarda topraktan kopuyor? Köylü ne zaman şehirlerde ücretlenme şansını elde ediyor? Bu ücretlenme şansı arasında ne biçim ara formlar rol oynuyor? Bunlar işin rengini değiştiriyor. Ve orada değişik bir İstanbul, değişik bir Moskova, değişik bir Brezilya ortaya çıkıyor. Ama temelde hepsi aynı büyük akım içerisinde, alt hududu, üst hududu belli o büyük akım içerisinde, sanayi toplumu oluşumuna doğru gidiyorlar" (s.268).

Bu süreci kaçınılmaz bir oluşum olarak belirtmektedir. Kıray sanayileşme yolunda bir evrimin var olduğundan bahsetmekte fakat bu sürecin değişen koşullara bağlı olarak farklı şekillerde kendisini gösterdiğini dile getirmektedir. Kıray; "Her toplumun, sanayi öncesi kırsal toplumdan, sanayi ve sonrasına doğru gittiğini, fakat neden çeşitlenme olmadığını, neden bütün toplumların gri üniformalar giymediğini? Sormakta ve bu başlangıç noktalarının, tarımsal toplumun değişme noktasında ortaya çıkan sanayileşme hızının o andaki biçimine göre oluştuğunu ve dolayısıyla Türkiye'deki ara formlar veya tampon kurumlar ile Bulgaristan'daki yahut Çin'deki tampon kurumların birbirlerine benzemediğini ama hepsinin sanayileşme yolunda ilerlediklerini belirtmektedir." (s.302).

Post-modern düşüncenin "dün yok, yarın yok bugün var" şeklinde ki söylemine eleştirel olarak yaklaşan Kıray "Postmodernizmi pesimist bir dünya görüşü olarak nitelendirirken" Postmodernizm gibi düşünce sistemlerini, insanlığın yaratıcılığını inkar eden insanlığı ileriye götürecek düşünüş tarzlarını baltalayan düşünce sistemleri" olarak değerlendirmektedir (s.286).

2007 yılında aramızdan ayrılan Mübeccel Belik Kıray'ın öğrencileri tarafından Mübeccel Kıray ve eşi İbrahim Kıray'la gerçekleştirilen sohbetler sonucunda oluşturulan bu eserde Türk sosyolojisinin yapı taşlarından Kıray'ın yaşadığı olaylara tanıklık etme şansı bulunmakta, "Toplumsal değişmeden postmodernizme, Özallı yıllara" çok geniş bir düzlemde gerçekleştirdiği ufuk açıcı tartışmalara tanık olunmaktadır. Cumhuriyet'in aydın, üretken, idealist kadını imgesinin Kıray'da şekillendiği görülmektedir. Bir sosyolog ve bir kadın akademisyen olarak Kıray'ın yaşamı ve çalışmaları dikkatli olarak okunmalıdır.

Fatih Kahraman

*Araş. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü*

Mübeccel B. Kıray, 1998, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 125s.

1923 İzmir doğumlu Mübeccel B. Kıray, 1940'ta İzmir Lisesi'nden, 1944'te Ankara Üniversitesi'nden mezun oldu. 1946'da Ankara Üniversitesi'nden Antropoloji Ph.D. dereceleri aldı. 1960'ta doçent, 1966'da profesör oldu. 1959 yılından 1973 yılına kadar Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Bölümünün Gelişmesine emek verdi. 1973'te ODTÜ'den ayrılarak "Morris Ginsberg Fellow" olarak London Schools of Economics'e gitti. Dönüşünde önce İTÜ'de 1982'den sonra da Marmara Üniversitesi'nde çalıştı. Bu arada bir yıl University of Texas in Austin'de ders verdi. 1989'da emekli oldu. Çalıştığı süre içerisinde Norveç Bergen Üniversitesi'nde Kahire Amerikan Üniversitesi'nde, ABD Berkley Üniversitesi'nde, Zürih Teknik Üniversitesi'nde seri konferanslar verdi. Mübeccel Kıray, ODTÜ Mustafa Parlar Ödülü Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fahri Doktor ünvanı ve Aydınlanma Kadınları Ödülünü aldı. 1994'te Kıray Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğine seçildi. Türkiye'de sosyolojinin üniversitelerde kurumsallaşmasında çok önemli rol oynayan ve toplumsal değişmeyi ele alma tarzı ile bir ekol oluşturan Mübeccel Kıray'ın en çok referans verilen eserleri "Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası", "Social Stratification as an Obstacle in Development" ve "Örgütlemeyen Kent: İzmir" isimli kitaplarıdır. Makaleleri arasında "The Family of Migrani Workers", "Changing Patterns of Patronage" ile "Survival Strategies of Expeasants in Cities" en çok anılanlardır.

Mübeccel B. Kıray'ın kaleme aldığı bu çalışma, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları tarafından birinci basım olarak 1972 yılında, Bağlam Yayınları tarafından ikinci basım olarak 1998 yılında okurlara sunulmuştur. Alan araştırması niteliği taşıyan çalışmada, kullanılan yöntem ve tekniklerden bunların nasıl kullanıldığına, araştırma süreci sonunda ortaya koyulan verilerin değerlendirilmesine dair tüm bilgiler kitabın içeriğinde yer almakta ve çeşitli tablo ve şekillerle desteklenmektedir. Çalışmanın sonuna, alan araştırmasında kullanılan anket ve görüşme formlarının örnekleri ile çeşitli istatistikî veriler de eklenmiştir. Ayrıca, çalışmaya indeks (dizin) kısmının eklenmiş olması da okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.

Araştırma sürecinde, türlü yazılı kaynaklardan ve kentin yaşlı kaynak kişilerinden yoğun mülakatlarla geniş bir devreyi kapsayan tarihsel bilgi toplanmıştır. Önce kentin merkezi iş merkezinden başlayıp konutların oranının yüzde elliye vardığı çevreye kadar işyeri sayımı sürdürülmüştür. Böylece hem merkezi iş alanının sınırları belirlenmiş hem de buradaki arazi kullanma biçimini ve iş yerlerinin alt yerleşme farklılaşmalarını gözlemlemek için bilgi edinilmiştir. İkinci bilgi toplama işlemi, İzmir Sanayi ve Ticaret Odalarına bağlı işyerlerine sistematik tesadüfi örnekleme yolu ile uygulanan sörveydir. Bu anketlerle 1968 yılında en büyük işyerlerinin içyapısı ve gelişme eğilimleri üzerinde bilgi edinilmiştir. Araştırmanın yapıldığı süre içerisinde bir de kahve ve otellerin faaliyetleri üzerinde bilgi toplama gereği hissedilmiş, bu yönde de

Kahveciler ve Otelciler Derneği üyelerinden sistematik tesadüfî bir örnekleme dayanarak bir diğer sorvey ile farklı bilgiler elde edilmiştir. Ticaret Odası, Esnaf Dernekleri başkanları gibi bütün iş örgütlerinin yetkili kişileri ile yapılan geniş mülakatları ve İzmir'den bölgeye ulaşım yapan dolmuştan uçağa kadar her türlü araç ile ilgili sayımlar da kullanılan bilgi toplama süreçlerindedir. İzmir araştırmalarının bir kısmı, anket ve örneklem tekniği bakımından bağlantılı olmakla beraber, bir kısmı da bağımsızdır. Genel gözlemlerin, çok çeşitli yoğun mülakatların, aynı derecede çeşitli yazılı kaynakların ve bu üç sorveyin verdiği bilgilerin hepsi birbirini tamamlayacak tarzda bir arada kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "giriş ve veriler" başlığı altında araştırmanın konusu, hipotezi, veri kaynakları ve kullanılan veri toplama tekniklerine değinilmiştir. İkinci bölümde, "sanayi öncesi kenti ve değişme süreci" başlığı altında İzmir kentinin bölge ilişkileri, ulaşım, ticaret, haberleşme, nüfus ve merkezi iş mıntıkası alanlarındaki değişim süreci tarihsel bir perspektifle incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, "yarı gelişmiş bir metropoliten merkez" başlığı altında bölgesel bütünleşme, ulaşım, haberleşme ve iş hayatının yapısı alanlarında oluşan yeni atmosfer ile merkezi iş alanının bugünkü durumu veriler ışığında ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonunda ise, "sonuç" başlığı altında sosyal, ekonomik ve kurumsal değişmelerdeki tarihsel geçiş ve bağlantılar vurgulanmıştır.

Bir toplumsal değişme araştırması olan bu çalışma, İzmir'deki şehirleşme süreçlerinin, sosyal ve ekonomik değişmelerin niteliğinin incelenmesini amaç edinmekte olup, fiziki ve coğrafi çevreyi, insanlar arası ilişkileri çeşitli yönleriyle ele almakta, sosyal değişme ve gelişme ile birlikte kurumlardaki gelişmeyi ve örgütlemeyi analiz etmektedir. İzmir son iki yüzyıl içerisinde hem çevresindeki yerleşmelerle ilişki düzenini hem de dağıtım fonksiyonları ile bunların merkezdeki yerleşmesini kökten değiştirmiş bir kent gibi görünmektedir. Bu hali ile sanayi öncesi bir feodal şehir yapı ve ilişkileri düzeninden az gelişmiş bir metropoliten merkez haline dönüşmüştür. Bu çalışmada böyle bir dönüşümün geçen yüzyılda hangi faktörlerin etkisi ile mümkün olduğu ve kentin merkezindeki mekânda nasıl yansıdığı araştırılmış ve bu oluşumlar üzerinde bazı genellemelerin mümkün olup olmadığına bakılmıştır.

Sanayi öncesi İzmir kenti yavaş yavaş büyüyen, mal, insan, haber akımlarının sağlandığı ulaşım haberleşme sistemleri içe dönük, üstelik yerleşme kademeleşmesine ve üretim teknolojisine uygun, artık ürün kontrolünün ekonomik ve siyasal yönlerinin birbiri üzerine çakıştığı tutarlı bir bölge bütünleşmesi içerisinde uzun mesafe ticaretinde ve bir cins zanaatla ihtisaslaşmış bir şehirdir. Daha sonra dış dinamiklerin etkisiyle birlikte zaman içerisinde ekonomik faaliyetler, yerleşme planı, kurumsallaşma, sosyal yapı, ekonomik üretimin idare ve koordinasyon çevresi, kente hâkim fiziki yapılar gibi çeşitli alanlarda oldukça yoğun ve sürekli bir değişim yaşamıştır. Ekonomik faaliyetlere göre kullanılan araçlar ihtiyaçlar doğrultusunda gelişim göstermiş ve yine ekonomik faaliyetlerin çeşidine göre o faaliyetleri idare ve

koordinasyon çevresi değişiklik göstermiştir. Bunun sonucunda da bir tabakalaşma ve sosyo-ekonomik bakımdan bir güç ayrılığı doğmuştur. Bu gücü ellerinde bulunduranlar şehrin yerleşme yapısında merkezde yer almışlar, bu sebepten dolayı da yerleşme düzeninde bir tabakalaşma oluşmuştur. Çeşitli ekonomik faaliyetlerde uzmanlaşma ve buna bağlı olarak farklılaşma meydana gelmiş, bu ekonomik faaliyetler çeşidine göre bir araya gelerek, yani örgütlenerek toplumda yeni kurumlar oluşturmuşlardır. Gelenen noktada İzmir kenti 19. yüzyılın sonunda her yönden yeni bir aşamaya ulaşılarak sanayi öncesi kent ile sanayi kenti arasında kalmıştır. Aynı zamanda, İzmir için tek hâkim büyük şehir özelliğinin bu safhada doğduğu görülmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise İzmir artık tam büyük tek hâkim şehir özelliğinden çıkmıştır. Ticaretin yerini sanayileşme çabasının alması ve en önemlisi dışa bağlı kontrol örgütlerinin millileştirilmesi ve böylece tek yapılı bir kontrol düzenine varılması kentin en önemli özellikleri haline gelmiştir.

Sonuç olarak, İzmir'deki şehirleşme süreçleri, sosyal ve ekonomik değişmelerin niteliği ile birlikte kurumlardaki gelişmeyi ve örgütlenmeyi inceleyen bu çalışma, gerek sosyal, ekonomik ve kurumsal değişimin dinamikleri ve ulaştığı noktaları çok yönlü ve tarihsel bir perspektifle analiz etmesi, gerekse de çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla geliştirdiği özgün metodolojiyle kendisinden sonra yapılacak alan araştırması çalışmalarına model teşkil etmesi bakımından önem taşıyan, dikkate değer bir çalışmadır. Bu çalışmanın bir başka önemli yönü de İzmir örneğinin temel değişme süreçlerinin, Türkiye'nin ya da dünyanın başka yerlerinde ortaya çıkan görünümelerini incelerken bir model teşkil edecek olmasıdır.

Kaan Özer

*Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi
E-posta: herzamangulumse@gmail.com*

Toplumsal Cinsiyet Araştırmalarında Başucu Kitapları

Toplumsal cinsiyet araştırmaları, gerek pratikte gerekse teorik düzlemde kendini yenileyen bir seyir izlemektedir. Bu ivmede literatürün etkisi oldukça önemlidir. Kadın çalışmaları boyutunda literatürün zenginleşmesi 1970'li yıllara uzanan bir sürece işaret ederken erkeklik alanındaki çalışmaların hız kazanması ise özellikle son on yılda mümkün olmuş ve toplumsal cinsiyet araştırmaları, farklı cinsiyet kurgularını sorgular hale gelmiştir. Feminist literatürde çok temel kabul edilebilecek kitaplar üzerine odaklanan bu yazı, kadınlık hallerinin değişen eksenleri üzerine odaklanan çalışmaları ve çok kısaca son yıllarda gelişim gösteren erkeklik literatürüne değinecektir.

Feminist literatürün Türkiye ayağının yeterince zengin olmadığını dikkate alarak, bu literatüre ilişkin yazılmış olan yabancı yayınların çevirisi son yıllarda artış göstermiştir. Öncelikli olarak feminist teoriye ilişkin kitaplar ele alındığı 1992 yılında yayınlanan J. Danovan'ın Feminist Teori (İletişim Yay.) kitabı ve MacKinnon'ın Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru (Metis Yay.) kitabı detaylı bir analizle karşımıza çıkmaktadır. Kitaplar, feminist tarihin düşünsel altyapısını kaleme almıştır. Farklı feminizmleri tarihsel bir perspektifte sunan kitaplar, feminizmin kavramsallaştırması noktasında bütüncü bir özelliğe sahip olmalarından ötürü başucu niteliği taşımaktadır. Özellikle MacKinnon'ın kitabı, Marksist ve radikal feminizm açısından temel bir kitap niteliğindedir. Her ne kadar 1987 yılında Alfa yayınları tarafından Feminizm: 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler adlı kitap literatüre kazandırılmışsa da yukarıda ifadelenen iki kitap, feminizm üzerine var olan kuramları toparlayıcı niteliktedir. Temel metinlerden yapılabilecek incelemeler için 2007 yılında Türkçeleştirilen Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi (Türkiye İş Bankası) kitabı liberal feminist yazının önemlileri arasındadır. Feminizm için bir başlangıç olabilecek diğer kitaplar ise Bell Hooks'un Feminizm Herkes İçindir (Çitlembik Yay.) ve Margaret Walters'ın Feminizm (Dost Yay.) kitabı olarak sıralanabilir. Feminist teorilerin karşılaştırmalı analizini sunan Çatışan Feminizmler (Metis Yay.) kitabı son yılların öne çıkan kitapları arasındadır. Kadının oy hakkı mücadelesi, kadın haklarının kazanımı sürecinde ivme kazandırıcıdır ancak bu mücadele uzun bir süreci kapsamaktadır. Hareketin süfrajyet olarak adlandırılması, 18. yüzyıl İngiltere'sinde oy hakkı mücadelesinin sembolü haline gelmiştir. Bu mücadelenin anlatımını Şirin Tekeli'nin "Kadınlara Oy Hakkının Öncüleri" adlı makalede bulmak mümkündür (Çağdaş Liderler Ansiklopedisi). Ayrıca bu konuya ilişkin olarak son dönem incelemesini Feminist, Anti-ırkçı ve Anti-faşist Mücadelede bir Öncü; Sylvia Pankhurst (Versus Yay.) adlı eserde bulmak mümkündür. Kadın olgusunun uluslar arası boyutu, özellikle savaşlar, küreselleşme ve göç bağlamında ciddiyetini arttırarak korumaktadır ve bu bağlamda kadınlar lehine düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Cynthia Enloe'nun Muzlar Plajlar ve Askeri Üsler (Çitlembik Yay.) ve Manevralar (İletişim Yay.) kitapları konuya ilişkin ilk akla gelenlerdir. Kadınların militarizm ekseninde şekillendirilmesine de değinen kitaplara yine militarizm ve kadın boyutunda ve özellikle Türkiye ekseninde Ayşe Gül Altınay'ın Vatan, Millet, Kadınlar (İletişim) kitabı unutulmamalıdır. Milliyetçilik ve militarizm bağlamında da Nira Yuval-Davis'in Cinsiyet ve Millet (İletişim Yay.) kitabı başucu niteliği taşımaktadır.

Türkiye'de kadın araştırmaları alanında yapılmış çalışmalardan seçmeler yaparsak, Şirin Tekeli'nin derlediği Kadın Bakış Açısından 80'ler Türkiye'sinde Kadın (İletişim Yay.) ve Asena Günal ve Aksu Bora'nın birlikte derlediği 1990'larda Türkiye'de Feminizm (İletişim Yay.) kitapları genel bir açılımı sunmaktadır. Aynı zamanda Yerli Bir Feminizme Doğru (Sel Yay.) isimli eser de geniş bir yelpazede modernleşme süreci ve kadınlık rolleri üzerinden analizde bulunmaktadır. Osmanlı'dan evrilen kadın hareketlenmesi bağlamında tarihsel perspektifte Serpil Çakır'ın Osmanlı Kadın Hareketi (Metis

Yay.) kitabı temel olma özelliğini korumaktadır. Cumhuriyetin kuruluşu ve modernleşme çerçevesinde kadının değişen yüzü kapsamında Ayşe Durakbaşı'nın Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm (İletişim Yay.), Aksu Bora'nın Kızların Sessizliği ve Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi (İletişim Yay.) ve Yaprak Zihnioğlu'nun Kadınsız İnkılap (Metis Yay.) kitapları önemli birer örnek olarak verilebilir. Değişen ve dönüş(türül)en kadın kimliği ve vatandaşlık ekseninde Aynur İlyasoğlu'nun Örtülü Kimlik (Metis) ve Deniz Kandiyoti'nin Cariyeler Bacılar ve Yurttaşlar (Metis) kitapları unutulmamalıdır. Kadın emeği ve çalışma hayatında kadının rolüne ilişkin Gülnur Savran Acar'ın Kadının Görünmeyen Emeği (Yordam Yay.) ve Beden Emek Tarihi (Kanat Yay.) kitapları özel alan kamusal alan analizini yaparak evrensel-yerel, eşitlik-farklılık gibi ikiliklerin ötesinde bir değerlendirmeyi içermektedir. Son yıllarda ciddi bir araştırma alanı olan aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet alanında da birkaç kitaptan bahsetmek gerekmektedir. Pınar İlkaracan'ın Sıcak Yuva Masalı Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz (Metis), Aliye Mavili Aktaş'ın Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması (Elma Yay.), Ayşe Gül Altınay'ın Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet (Metis Yay.), Özcan Ünlü'nün Baba Anneme Bağırma: Küçük Bir Çocuğun Gözünden Aile İçi Şiddet ve Mor Çatı Kadın Vakfının şiddete duyarlılığı artırmaya yönelik yayınları önemli kitaplardır. Son olarak, toplumsal cinsiyet araştırmalarında üzerinde durulan erkeklik halleri ve bu araştırma alanına ilişkin birkaç kitaptan değinirsek; Lynne Segal'in Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler (Ayrıntı Yay.), Ayşe Saraçgil'in Bukalemun Erkek (İletişim Yay.) ve Pınar Selek'in Sürüne Sürüne Erkek Olmak (İletişim Yay.) kitapları bunlardan bazılarıdır.

Yukarıda belirtilmiş olan kitaplar, kadın çalışmalarına ilişkin kısıtlı sayıda kitabı ele alan bir değerlendirmedir. Bu kitapların dışında önemli ve değerli pek çok çalışma literatürde yer almaktadır. Yayınlanmış kitapların yanı sıra konuya ilişkin pek çok makale ve değerlendirme yazılarına ulaşmak mümkündür. Yayınlarda son yıllarda gözlemlenen artış, kadın çalışmalarının popüler bir dal haline gelmesi-getirilmesini ve çalışmaların değerini ve kapsamını sorgulatır nitelikte olsa da bu çalışmalar ile toplumsal cinsiyet farkındalığının yükseldiğini düşünmek olumlu bir değerlendirme olacaktır.

Hande Özdamar Tıgılı

*Doktora Öğrencisi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi ABD
E-posta: handeozdamar@yahoo.com*

